

Література

1. Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования / Т.В. Анохина // Классный руководитель. – 2000. – № 3. – С. 63–81.
2. Белякова Н.Ю. Исторический опыт тьюторства в британской высшей школе / Н.Ю. Белякова // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 8. – С. 64–68.
3. Гордон Э. Столетия тьюторства: история альтернативного образования в Америке и Западной Европе. Centuries of Tutoring / Эдвард Гордон, Элайн Гордон ; пер. с англ. М.Л. Мельниковой. – Ижевск : ERGO. – 2008. – 347 с.
4. Дем'яненко Н.М. Система тьюторства: актуалізація ретродосвіду Великої Британії для вищої школи України / Н.М. Дем'яненко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. – 2007. – Вип. 5 (57). – С. 116–122.
5. Михайлова Н.Н. Педагогика поддержки : учеб.-метод. пособ. / Н.Н. Михайлова, С.М. Юсфин. – М. : Мирос, 2002. – 208 с.
6. Москальова Л.Ю. Становлення та розвиток етики соціально-педагогічної діяльності за кордоном / Л.Ю. Москальова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. статей. – Ялта : Крим. гуманіт. ун-т, 2007. – Вип. 16. – С. 34–42.
7. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.Я. Олиференко, Т.И. Шульга, И.Ф. Дементьева. – М. : Академия, 2004. – 256 с.
8. Deen Nathan. The Implementation of Counsellor Training in the Netherlands and Its Effects: An Analysis of Educational Policy / Nathan Deen // International Journal for the Advancement of Counselling. – Springer Netherlands, 2004. – Vol. 4. – P. 293–304.

ЗЕНЯ Л.Я.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФІЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Впровадження профільного навчання у старшій школі вимагає перегляду змісту і технологій професійної підготовки вчителя іноземної мови (далі – ІМ), здатного забезпечити педагогічний супровід старшокласників в їх професійному самовизначенні та профільно орієнтоване навчання предмета з урахуванням особливостей майбутньої професії й обраного ними профілю.

Проблема професійної підготовки вчителя ІМ, яка відповідала б вимогам сучасності, широко обговорюється на сторінках наукової літератури (Н.П. Басай, О.Б. Бігич, І.Л. Бім, Н.Ф. Бориско, О.О. Коломінова, В.С. Коростельов, Л.А. Мілованова, О.О. Миролюбов, С.Ю. Ніколаєва, Ю.І. Пасов, В.М. Плахотник, С.В. Роман, К.І. Саломатов, Н.К. Скляренко, Є.Н. Соловова, С.Ф. Шатілов, А.В. Щепілова, Н.В. Язикова та ін.). Основними тенденціями розвитку підготовки учителя ІМ є нове трактування цілей загальної і безперервної мовної та професійно-мовної освіти, взаємодії суб'єктів навчального процесу, нові вимоги до навчально-методичного забезпечення й організаційних форм навчання. Однак проблема підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи є наразі малорозробленою.

Мета статті – розкрити основи моделювання системи професійно-методичної підготовки вчителя до профільно орієнтованого навчання ІМ у старшій профільній школі.

Методологічною основою дослідження проблеми спеціальної підготовки майбутнього вчителя до викладання іноземних мов у старшій профільній школі визначено системний підхід, який вимагає її розгляду: а) як елемента системи вищого рівня і б) як виокремленої складної системи, її структури, елементів і зв'язків між ними.

Дамо визначення поняттю “система”. У філософії система визначається як сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність [12, с. 610]. Системологія розглядає систему як відокремлену сукупність елементів, що взаємодіють між собою, яка утворює певну цілісність, володіє певними інтегральними властивостями, що дає їй змогу виконувати в середовищі певну функцію. Під інтегральними властивостями розуміються властивості, які характерні для системи в цілому і якими не володіє жоден з елементів [11, с. 86]. Система може розглядатись як модель якого-небудь об'єкта, явища чи процесу, яка складається з великої кількості елементів, категорій, понять чи визначень, поданих у вигляді образів і взаємозв'язків або відношень між ними [8, с. 25]. У дидактиці система визначається як цілісний комплекс елементів, пов'язаних між собою таким чином, що при зміні одного змінюються інші [7, с. 32]. На думку І.Л. Бім, системою є, по суті, будь-яке складне явище, яке складається із великої кількості елементів, що утворюють завдяки наявності між ними внутрішніх зв'язків певну цілісність [3, с. 24].

Для всіх наведених вище визначень поняття “система” спільною є наявність у них елемента як структурної одиниці, певної їх сукупності і зв'язків між ними. Конкретизована відповідно до галузі знань система педагогічна визначається в педагогічному словнику як сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості із заданими якостями [5, с. 136].

Аналіз поданих у літературі характеристик різних систем [4; 11] дає змогу констатувати, що поняття “система” пов'язане з цілим рядом інших понять, а саме: “елемент”, “зв'язок”, “структура”, “організація”, “відношення”, “управління” та ін. Охарактеризуємо їх.

Під елементом розуміється такий мінімальний компонент системи, сукупність яких складається прямо або опосередковано в систему [10, с. 40]. Важливість елемента в межах системи зумовлюється його функціями, тобто він не може бути описаним поза його функціональними характеристиками: що робить, чому служить елемент у межах цілого.

У момент виникнення система об'єднує в собі велику кількість функцій. Як самостійна система вона є цілісною й індивідуальною, вільною в реалізації своїх функцій. Водночас як елемент вищої системи вона обмежена у своєму існуванні її законами. Виходячи з цієї суперечності, найбільш перспективними виявляються ті елементи, функції яких відповідають потребам вищої системи. Інакше кажучи, система, спеціалізуючись,

успішно впливає на розвиток переважно тих елементів, функції яких відповідають її спеціалізації [1, с. 143]. Елемент системи, у свою чергу, може бути системою, яка входить у ширшу систему як її частина, як підсистема.

Усі елементи такої множини, як система, пов'язані між собою, сукупність цих зв'язків і їх типологічна характеристика приводять до понять “структура системи” й “організація системи”. Поняття “структура” відображає форму розташування елементів і характеризує взаємодію їх сторін і якостей. Організація відображає процес тільки певного етапу розвитку системи, пропонуючи такий зв'язок елементів, який підпорядковує їх рух єдиній меті. Організація характеризує стан системи [1, с. 36–40].

Системотвірними зв'язками вважаються зв'язки управління, які характеризуються як зв'язки, що будуються на основі певної програми і являють собою її реалізацію [4, с. 46].

У науковій літературі констатується існування певних характерних ознак, за рахунок яких системи можуть бути описані як цілісні утворення, а саме:

- спільна для всієї системи мета, призначення, що зумовлюються потребами систем вищого рівня;
- наявність ядра як головного елемента самої системи і її відношень із зовнішнім середовищем;
- наявність складових елементів, компонентів, частин, з яких складається система;
- наявність інтегративних якостей (системність), тобто таких якостей, якими не володіє жоден із окремо взятих елементів, що утворюють систему;
- наявність структури, тобто певних зв'язків і відношень між частинами та елементами, внаслідок чого зміни одного з них призводять до змін інших;
- наявність функціональних характеристик системи в цілому і окремих її компонентів;
- наявність комунікативних якостей системи, що виявляються у двох формах: у формі взаємодії із середовищем і у формі взаємодії цієї системи з суб- і суперсистемами, тобто системами нижчого або вищого порядку, щодо яких вона виступає як частина (підсистема) або як ціле;
- історичність, наступність або зв'язок минулого, теперішнього та майбутнього в системі та її компонентах [6; 9; 13].

Враховуючи типові системні ознаки, визначимо алгоритм дослідження системи професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи, провідним методом якого ми обираємо моделювання. Моделювання дає змогу виявити та дослідити ті властивості та зв'язки системи, що є істотними з погляду цілей дослідження [11, с. 125].

Моделювання системи професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи будемо здійснювати за таким алгоритмом:

1. Визначення системи і її середовища, аналіз їх відношень і взаємозв'язків.
2. Визначення зовнішніх та внутрішніх факторів, які зумовлюють зміни у функціонуванні системи професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи.

3. Визначення складових системи, їх горизонтальних та вертикальних взаємозв'язків, а також функцій кожної структурної одиниці.
4. Моделювання структури системи, її опис.
5. Аналіз властивостей системи і її функцій.
6. Опис змістового наповнення системи.
7. Опис процесуально-діяльнісного компонента (управління) системи.

Моделювання системи за зазначеним алгоритмом дасть змогу відповісти на такі запитання: “Що являє собою система професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи?”, “Будучи автономною, до складу якої суперсистеми входить система професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи як елемент?”, “Якими є їх взаємовідношення і взаємозв'язки?”, “Які зовнішні та внутрішні фактори впливають на розвиток системи професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи?”. “Якими складовими системи має забезпечуватись очікуваний результат?”, “Яку структуру повинна мати система, щоб забезпечувати ефективність професійно-методичної підготовки майбутнього вчителя ІМ старшої профільної школи?”, “Якою є функція кожного складового елементу системи для забезпечення її життєдіяльності і досягнення мети?”, “Які особливості характеризують систему професійно-методичної підготовки вчителя до навчання іноземних мов у старшій профільній школі?”, “Яким є зміст системи професійно-методичної підготовки вчителя до навчання іноземних мов у старшій профільній школі?”, “Як має бути забезпечена взаємодія всіх елементів системи для реалізації її призначення?”

Спираючись на визначення “системи педагогічної” [5, с. 136] і враховуючи те, що реальний об'єкт є системою, якщо результат його поведінки визначається як продукт взаємодії його частин [2, с. 6], дамо визначення поняттю “система професійно-методичної підготовки вчителя до навчання іноземних мов у старшій профільній школі”.

Під системою професійно-методичної підготовки вчителя до навчання іноземних мов у старшій профільній школі ми будемо розуміти упорядковану сукупність структурного, змістового та процесуально-діяльнісного компонентів, які в процесі свого функціонування і взаємодії забезпечують формування професійної готовності вчителя до профільно орієнтованого навчання іноземних мов.

Моделювання системи професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи відбувалось за зовнішніми та внутрішніми факторами. До зовнішніх факторів зараховуємо сучасний контекст національної освітньої політики і педагогічної діяльності вчителя, гуманістичну і культурологічну парадигми як пріоритетні стратегії оновлення освіти в Україні, сучасні підходи до організації навчання в середній школі, зокрема ІМ, напрямки модернізації структури і змісту шкільної іншомовної освіти, соціальне замовлення на підготовку випускника і вчителя ІМ старшої профільної школи; стан зазначеної підготовки, її зміст, засоби і технології; освітнє середовище старшої профільної школи; зміст педагогічної діяльності вчителя ІМ старшої профільної школи. Внутрішні фактори становлять

вікові особливості старшокласника як суб'єкта навчання та його потреби у професійному самовизначенні й профільно орієнтованому навчанні ІМ; психологічні характеристики студента як суб'єкта професійної підготовки; готовність вчителя до профільно орієнтованого навчання ІМ; зміст і засоби профільно орієнтованого навчання ІМ у старшій школі; особливості організації і технології профільно орієнтованого навчання ІМ, мету та завдання допрофільної підготовки учнів основної школи та готовність вчителя до її здійснення.

Екстраполюючи багаторівневий розгляд систем [2] на виділені зовнішні та внутрішні фактори, подамо їх у складній взаємодії та взаємозв'язку, що дасть нам змогу визначити їх як складну систему – систему освіти, яка, у свою чергу, складається з великої кількості підсистем. Ці підсистеми, будучи складовою системи вищого порядку, самі по собі є складними динамічними системами: система загальної середньої освіти, система профільного навчання у старшій школі, система профільно орієнтованого навчання ІМ старшокласників, система вищої педагогічної освіти, система професійної підготовки вчителя ІМ, система методичної підготовки вчителя ІМ, система професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи.

Згідно з метою нашого дослідження, виокремлюємо систему професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи, а всі інші системи будемо вважати зовнішнім середовищем, яке впливає на неї і водночас зумовлюється нею, оскільки вона є відкритою. Вищезазначене можна зобразити схематично (рис. 1).

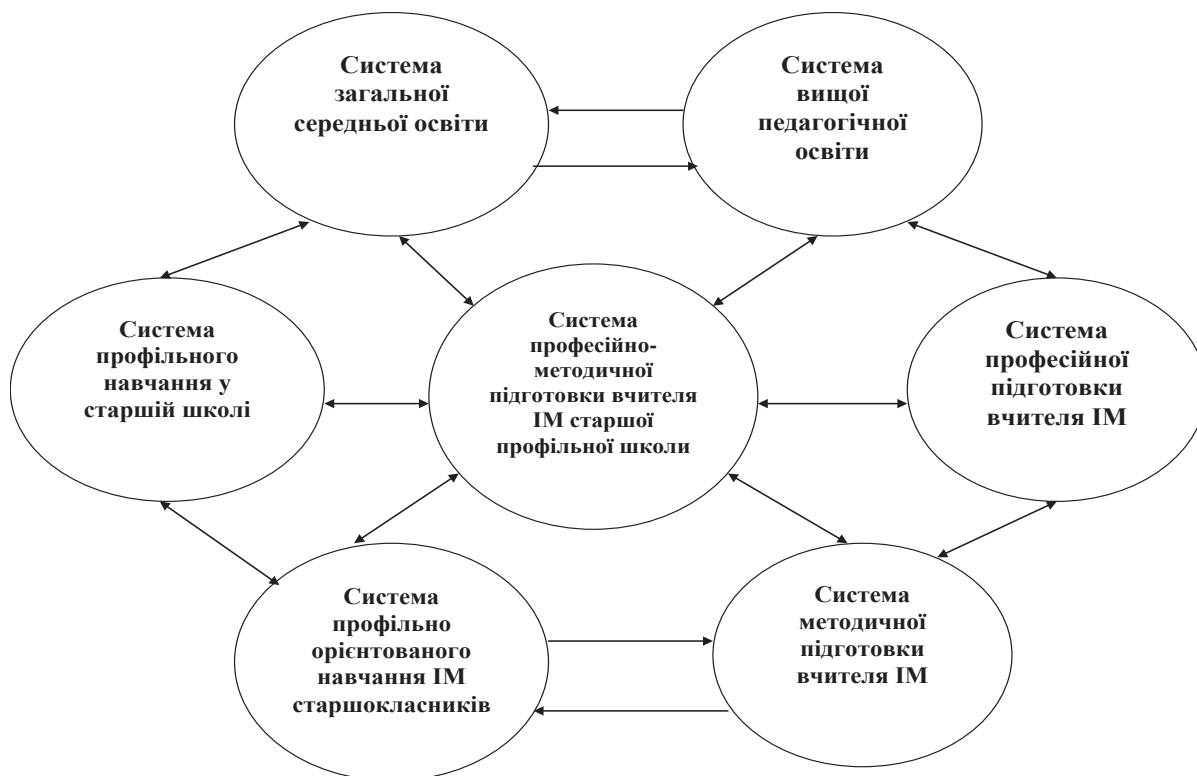

Рис. 1. Система профільно орієнтованої іншомовної освіти старшокласників

Система професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи є складною, оскільки включає в себе велику кількість підсистем, що характеризують реальний навчально-виховний процес, основними складовими (підсистемами) якого є студент, викладач, зміст навчання, матеріальні засоби і характер взаємодії суб'єктів учіння і навчання.

Системі професійно-методичної підготовки вчителя до навчання ІМ у старшій профільній школі притаманні такі особливості:

1. Система є цілісною, оскільки всі елементи системи спрямовані на формування відповідних компетенцій і якостей майбутнього вчителя, які становлять його професійну готовність до навчання ІМ в профільній школі з урахуванням її специфіки. Досягнення мети професійно-методичної підготовки вчителя до навчання ІМ у старшій профільній школі можливе тільки за рахунок взаємодії всіх зазначених елементів.

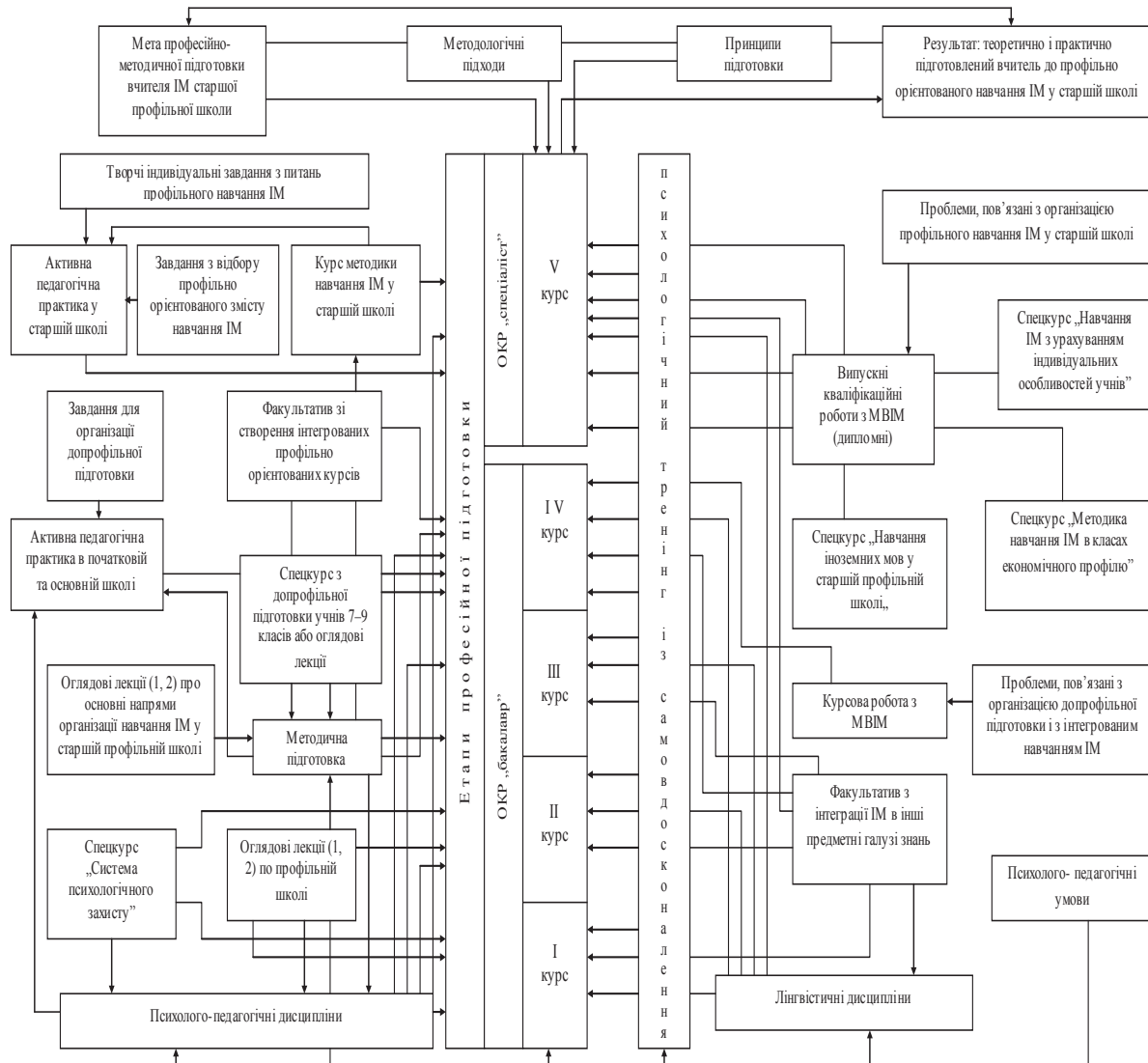
2. Зміни, яких зазнає хоча б один елемент, впливають і на всі інші елементи системи. Наприклад, виключення із системи оглядових лекцій з профільного навчання або з допрофільної підготовки чи одного з рекомендованих курсів або послідовності оволодіння змістом навчання впливає на функціонування системи в цілому і на кінцевий результат професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи.

3. Утворюючи ціле, елементи системи (підсистеми) функціонують відносно автономно й можуть розглядатись як окремі системи і самі по собі служити об'єктом спеціального дослідження. Наприклад, укладання інтегрованого курсу "Навчання іноземних мов у старшій профільній школі" вимагає системного підходу, а саме: дослідження зовнішнього середовища, визначення факторів, які зумовлюють необхідність його розробки, мети, завдань, принципів побудови інтегрованого курсу і специфіки навчання за ним, відбору змісту і його методичної організації, укладання засобів і визначення технологій навчання за інтегрованим курсом.

4. Функціонування системи забезпечується взаємодією виділених елементів всередині неї і, оскільки вона є відкритою, її взаємодією із зовнішнім середовищем, яке впливає на зміст системних елементів відповідно до вимог часу. Результати функціонування системи, у свою чергу, впливають на зовнішнє середовище. Проявом такої взаємодії можуть бути зміни у змісті професійно-методичної підготовки вчителя до навчання ІМ у старшій профільній школі, укладання нових курсів або переробка запропонованих, пошук нових технологій та ін.

5. Розділяючи думку, що нормальне функціонування складної системи вимагає науково обґрунтованого управління нею, яке спирається на гарне знання специфіки всіх частин системи і її стану в кожний окремий момент [2], вважаємо необхідною наявність зворотного зв'язку про функціонування кожного елементу утвореної нами системи. Системотвірними зв'язками вважаємо зв'язки, які можуть бути охарактеризовані як такі, що будуються на основі концепції професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи і являють собою спосіб її реалізації.

У межах цієї публікації охарактеризуємо цільовий та структурний компоненти концептуальної системи професійно-методичної підготовки вчителя до профільно орієнтованого навчання ІМ у старшій школі (рис. 2).

- 1) ІМ – іноземна мова;
- 2) ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень;
- 3) МВІМ – методика викладання іноземної мови.

Рис. 2. Концептуальна модель професійно-методичної підготовки вчителя до профільно орієнтованого навчання ІМ у старшій школі

Зазначені компоненти будемо розглядати з позицій системного підходу, а саме: визначимо мету системи професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи і її склад як сукупність елементів та структуру як зв'язок між ними, функції кожного елемента, його роль і значення в системі.

Склад системи зумовлений очікуванням кінцевим результатом, яким ми розглядаємо теоретично і практично підготовленого вчителя до навчан-

ня ІМ у старшій профільній школі. Метою системи професійно-методичної підготовки розглядаємо формування професійної готовності вчителя до навчання ІМ у старшій профільній школі, під якою розуміємо професійні компетенції, якими він має володіти, та його особистісні якості.

Складовими системи виступають мета, принципи, зміст і етапи професійно-методичної (теоретико-практичної) підготовки, педагогічна практика, самостійна навчально- та науково-дослідна робота студентів, психологічний тренінг самовдосконалення, психолого-педагогічні умови та технології підготовки. Складові системи утворюють її структуру, характеризуючись вертикальними та горизонтальними зв'язками.

Розгляд структурних компонентів системи будемо здійснювати з урахуванням їх функцій, що зумовлюється діалектичною єдністю понять “структура” – “функція”.

1. Психолого-педагогічні дисципліни, що вивчаються студентами, служать підґрунтям для їх методичної підготовки і сприяють їх особистісному самовдосконаленню, які, у свою чергу, впливають на якість оволодіння ними. До теоретико-практичної підготовки студентів з педагогічних дисциплін, яка відбувається на І–ІІ курсах, пропонується включити оглядові лекції (1–2), метою яких є ознайомлення студентів з освітнім середовищем старшої профільної школи, цілями та завданнями профільного навчання старшокласників, зі структурою профільної школи та змістом профільного навчання.

2. До змісту психологічних дисциплін, що вивчаються студентами на І–ІІ курсах, пропонується додати дисципліну за вибором “Система психологічного захисту”, метою вивчення якої є ознайомлення студентів з основними механізмами психологічного захисту дитини та дорослої людини, розуміння причин їх виникнення та можливостей врахування у навчальній взаємодії “вчитель – учень”.

3. Лінгвістичні дисципліни можуть сприяти інтеграції ІМ з іншими предметними галузями, які відображають специфіку профілю, наприклад, математика, фізика, хімія, біологія, економіка, право, екологія та ін. Починаючи з І курсу, і далі впродовж п'яти років студентам можуть бути запропоновані факультативи з навчання ІМ в інтегрованих курсах, у яких ІМ інтегрується з рідною мовою, з предметами художнього циклу (образотворчим мистецтвом та музикою), з історією, з літературою, з екологією, з економікою, з країнознавством, з правознавством, з географією та ін.

4. Курс з методики викладання ІМ, що передбачений навчальним планом педагогічної освіти для рівня “бакалавр” та для рівня “спеціаліст”, є основою для методичної підготовки майбутнього вчителя старшої профільної школи. До змісту теоретико-практичної методичної підготовки студентів на рівень “бакалавр” пропонується додати:

а) на ІІІ курсі – оглядові лекції (1–2) на тему “Профільно орієнтоване навчання іноземних мов на старшому ступені”, які ознайомлюють студентів з основними напрямками організації навчання ІМ у старшій профільній школі;

б) на IV курсі – оглядові лекції (1–2) та практичні заняття (1–2) з організації допрофільної підготовки учнів основної школи (7–9 класів), що мають на меті ознайомлення студентів з цілями, завданнями, структурою та сучасними технологіями профільної орієнтації учнів. З цією метою студентам може бути запропонований спецкурс “Організація допрофільної підготовки учнів 7-9 класів засобами іноземної мови”, який готує майбутнього вчителя до організації допрофільної підготовки з ІМ;

в) на IV курсі студентам пропонується факультатив з інтегрування ІМ в інші предметні галузі знань. Метою такого факультативу є ознайомлення студентів з інтеграцією як однією з основних сучасних тенденцій відбору змісту профільного навчання ІМ, а також з теоретичними та практичними основами моделювання інтегрованих профільно орієнтованих курсів.

5. До змісту активної педагогічної практики на IV курсі включаються завдання для організації допрофільної підготовки з ІМ, які передбачають розвиток умінь студентів виявляти професійні інтереси учнів, знайти їх з курсами допрофільної підготовки, орієнтованими на різні галузі знань, зокрема на ІМ, здійснювати навчання ІМ за цими курсами, відстежувати зміни у профорієнтаційних устремліннях дев’ятикласників, їх рефлексії, самооцінці.

6. В організацію науково-дослідної діяльності студентів на IV курсі, виконання курсових робіт з методики викладання ІМ, що передбачено навчальним планом, включаємо для дослідження проблеми, пов’язані з допрофільною підготовкою учнів основної школи і з інтегрованим навчанням ІМ.

7. На V курсі (рівень “спеціаліст”) до змісту професійно-методичної підготовки студентів пропонуємо включити:

а) спецкурс “Навчання іноземних мов у старшій профільній школі”, метою якого є формування основ теоретично обґрунтованих знань про профільне навчання як одну із форм диференціації й індивідуалізації навчально-виховного процесу у старшій школі, про специфіку навчання ІМ у старшій профільній школі, про допрофільне навчання як підготовчий етап, на якому здійснюється професійне самовизначення учнів і вибір ними відповідного профілю, а також формування у студентів умінь і навичок планування й організації профільно орієнтованого навчання ІМ та допрофільної підготовки засобами ІМ;

б) спецкурс “Методика навчання німецької мови в старших класах економічного профілю”, який готує майбутнього вчителя до навчання німецької мови з урахуванням специфіки профілю.

8. Зміст професійно-методичної підготовки студентів на V курсі може бути розширений за рахунок спецкурсу “Навчання іноземних мов з урахуванням індивідуальних особливостей учнів”, метою якого є ознайомлення студентів з індивідуальними особливостями учнів щодо сприйняття, переробки та зберігання інформації та формування вмінь та навичок навчання ІМ з їх урахуванням.

9. До змісту активної педагогічної практики на V курсі включаються: а) завдання, що розвивають у студентів уміння відбору навчальних ма-

теріалів з ІМ відповідно до профілю, їх методичної організації та планування уроків з їх використанням; б) творчі індивідуальні завдання з питань профільного навчання ІМ.

10. При виконанні на V курсі випускних кваліфікаційних (дипломних) робіт в перелік проблем для дослідження включаємо такі, що пов'язані з організацією профільного навчання ІМ у старшій школі та до-профільної підготовки засобами ІМ.

11. Формування компетенції самовдосконалення майбутнього вчителя ІМ старшої профільної школи забезпечується в системі психологічним тренінгом із самовдосконалення, який наявний впродовж усієї професійної підготовки майбутнього вчителя.

Висновки. Усі структурні елементи системи характеризуються горизонтальними та вертикальними зв'язками, які утворюють її цілісність. Створена концептуальна модель професійно-методичної підготовки вчителя ІМ старшої профільної школи передбачає розробку змістового та процесуально-діяльнісного компонентів, що становить предмет нашого подальшого дослідження.

Література

1. Аверьянов А.Н. Система: философская категория и реальность / А.Н. Аверьянов. – М. : Мысль, 1976. – 188 с.
2. Бим И.Л. Система обучения иностранным языкам в средней школе и учебник как модель ее реализации / И.Л. Бим. – М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1974. – 238 с.
3. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе: Пробл. и перспективы : учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 “Иностр. яз.” / И.Л. Бим. – М. : Просвещение, 1988. – 256 с.
4. Блауберг И.В. Системный подход в современной науке / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин // Проблемы методологии системного исследования / [ред. колл. И.В. Блауберг и др.]. – М. : Мысль, 1970. – С. 7–48.
5. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – М. : Академия, 2001. – 176 с.
6. Котик Т.М. Українська дошкільна лінгводидактика: історія, здобутки, перспективи / Т.М. Котик. – Одеса : СВД М.П. Черкасов, 2004. – 296 с.
7. Краевский В.В. Общие основы педагогики : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.В. Краевский. – 2-е изд., испр. – М. : Академия, 2005. – 256 с.
8. Лещенко В.В. Интегративные процессы в современной науке и системный подход (философский анализ) : дис. ... канд. философ. наук / В.В. Лещенко. – М., 2002.
9. Поддубный Н.В. Ядро системы: онтологический статус и гносеологическое значение понятия / Н.В. Поддубный // Системный подход в современной науке. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – С. 386–406.
10. Проблемы методологии системного исследования / [ред. колл. И.В. Блауберг и др.]. – М. : Мысль, 1970. – 455 с.
11. Старіш О.Г. Системологія : підручник / О.Г. Старіш. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
12. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – С. 610–611.
13. Якунин В.А. Педагогическая психология : учеб. пособ. / В.А. Якунин ; Европ. ин-т экспертов. – СПб. : Изд-во В.А. Михайлова: Полиус, 1998. – 639 с.